

19. Дементьев С.И. Лишение свободы как мера уголовного наказания [Текст]: текст лекций / С.И. Дементьев. – Краснодар: Сов. Кубань, 1977. – 64 с.

20. Степанюк А.Х. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань [Текст]: конспект лекцій / А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков. – Х.: Укр. юрид. акад., 1994. – 60 с.

21. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливність покарання // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 2 (31). – С. 32-44.

22. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році: інформ. бюл. – К.: ДПтСУ, 2013. – Кн. 1. – 68 с.

23. Захист прав потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві: [навч. посіб.] / [В.В. Василевич, А.П. Гель, В.П. Захаров та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка та О.Г. Колба. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. – 176 с.

24. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ за 6 місяців 2014 року: Інформ. бюл. – К.: ДПтС України, 2014. – Кн. 1. – 57 с.

25. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмитрова, З.М. Саїдова, М.І. Хавронюк. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.

26. Стан оперативно-службової діяльності слідчих ізоляторів у 2013 році // Інформаційний бюлетень. – К.: Державна пенітенціарна служба України, 2014. – № 3. – 36 с.

Конопельський В.Я.,

кандидат політичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології

ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 159.9:34.01

ПСИХОЛОГІЯ ГРУПОВОГО ТА ОСОБИСТІСНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Надиська О. Я.

У статті йдеться про те, що в процесі формування соціально-правової системи людство керується як особистісними, так і груповими інтересами, що мають різний зміст, але спільне походження. Акцентується увага на визнанні пріоритетності особистісних інтересів, ролі особистості у формуванні тієї чи іншої структури, та, з іншого боку, визнанні повного домінування структури, яка диктує особистості контури її власної поведінки.

Ключові слова: особистість, групове, індивідуальне, структура, конфлікт, соціальна практика.

В статье идет речь о том, что в процессе формирования социально-правовой системы человечество руководствуется как личностными, так и групповыми интересами, которые имеют разное содержание, но общее происхождение. Акцентируется внимание на признании приоритетности личностных интересов, роли личности в формировании той или иной структуры, и, с другой стороны, признании полного доминирования структуры, которая диктует личности контуры ее собственного поведения.

Ключевые слова: личность, групповое, индивидуальное, структура, конфликт, социальная практика.

To the article speech goes about that process of forming of the sociallegal system humanity follows both personality and group interests that have different maintenance, but homogeneity. Attention is accented on confession of priority of personality interests, role of personality in forming of that or other structure, and, on the other hand, confession of the complete prevailing of structure that dictates personalities contours of her own behavior.

Keywords: personality, group, individual, structure, conflict, social practice.

Питання про долю групового та особистісного впливу на формування соціально-правової системи не може бути вирішено однозначно. Різні суспільства демонструють нам різну міру прийняття групового чи особистісного інтересу у формуванні соціально-правової системи. Однак ми наскільки стверджувати, що тільки соціум у цілому

може створити достатнє поле, на якому оформляться настільки потужні лінії напруги, що зможуть корегувати та спрямовувати суспільство загалом та кожного його члена окремо. Питання про роль особистісних і групових зусиль у формуванні соціально-правової системи потребує особливої уваги та описання методологічної програми нашого дослідження.

Спробуємо детальніше аргументувати нашу думку, спираючись на теорію відомого німецького соціолога, представника соціальної психології Норберта Еліаса. У своєму відомому дослідженні "Суспільство індивідів" Норберт Еліас концентрує увагу на дихотомії соціального та особистісного співвідношення між ними як в історичному, так і в цивілізаційному аспектах.

Норберт Еліас починає своє дослідження зі звернення до постулату, що здається сучасній людині аксіомою – індивідум та суспільство є поняттями протилежними. Але це не так. Індивіди та суспільство знаходяться в настільки складному зв'язку, що важко не піддатись спокусі обрати якійсь спрощений варіант відповіді на питання про рушійну силу соціально-правової системи, що є основним завданням цієї статті. Складність пошуку відповіді також полягає в тому, що суспільство як феномен не має "фізичного тіла", воно не втілюється в якусь конкретну структуру чи особистість. Суспільство – це багато людей разом. Але багато людей разом в Індії створюють інше суспільство, ніж в Америці чи Англії [10, 14]. Отже, слід визначити функціональну роль особистості або чогось вищого за неї у формуванні соціально-правової системи. Еліас указує на дивний парадокс – суспільство в тому вигляді, яким ми його знаємо, ніким з людей чи всіма людьми разом свідомо не планувалося, але існує лише завдяки тому, що окремі люди прагнуть здійснити власні інтереси, і водночас від волі окремих людей не залежить [10, 15].

Відповіді на питання щодо природи рушійної сили соціокультурного розвитку дотепер поділяються на дві ідейно-сміслові групи. У смислового центрі першого варіанту відповіді є впевненість у тому, що історію роблять особистості. Друга група базується на ствердженні всесильності структури. Із часів написання "Суспільства індивідів" точкою зору, що превалює, стала

© О.Я. Надиська, 2015

друга, але без цілковитого знецінення першої. Особливо в постмодерністській традиції можливо спостерігати це в найбільш чистому вигляді. Слід пригадати такі стрижневі категоріальні одиниці, як поняття “насилства коду” (Жана Бодрійяра), “влади” (Мішель Фуко), “структури” (Жак Дерріда) тощо. Загальним місцем у сучасній гуманітарній думці постає твердження про різного роду приховані інформаційні насильства – з боку ЗМІ, держави, реклами, глобалізації, PR тощо.

Складається враження, що у формуванні соціально-правової системи беруть участь будь-які структури, тільки не сама особистість. Водночас на просторі колишнього Радянського Союзу можна чітко простежити й наявність протилежної тенденції – віри в те, що тільки якась конкретна особа врятує державу, виступить рятівником нації тощо. Звідси запеклість наших президентських перегонів – у пострадянських умовах претенденти на президентське крісло просто не можуть потиснути один одному руки, як це прийнято в розвинутих демократичних країнах. А вже з вибором певного кандидата пов’язується не реалізація тої чи іншої соціально-політичної програми, а ледве не спасіння самої цивілізації. Така світоглядна настанова працює, насамперед, на рівні буденної свідомості, проте, коли йдеться про дослідження природи формування суспільного порядку, саме настанови буденної свідомості не можна випускати з поля зору.

Таким чином, непримиренний конфлікт між особистісними системами впливу створює розламаність суспільно-групового в нашій державі. У ситуації подібної розбіжності точок зору щодо принципової ланки розвитку соціуму слухним є, на нашу думку, повернутися до зроблених у тридцять років минулого століття висновків Норберта Еліаса щодо співвідношення особистісної та суспільної діяльності в процесі розвитку соціуму.

Саме на небажанні бачити себе як будівельного матеріалу для будь-якого незрозумілого або просто ментально чужого проекту й базується конфлікт між схильностями індивідуального існування та вимогами життя в соціумі. Тупик, як завважує Норберт Еліас, виникає в точці пошуку вищої істини. Саме тому необхідно визначити, що це – індивід чи ціле. Залежно від відповіді на це питання й формується соціально-правова система. Саме на ній, як на ключовій концептуальній одиниці, що окреслює домінуючі самі сутності соціуму, базується система законодавства.

Для дослідника проблемного зрізу питань, пов’язаних із ідентифікацією соціально-правової реальності є важливим панорамно осмислити сутнісний характер тих цілей, які є істинними причинами її формування. Як суспільство, що складається з конкретних неповторних особистостей, ставить перед собою масштабні цілі, окреслюючи “обріи сподівань”? Яким чином формуються цілі соціуму, що не співпадають з цілями конкретних людей? Власне, саме бачення цілей, що ними керується суспільство й дозволяє визначити шляхи.

Проаналізуємо цілі, що виникають в особистостей і груп людей чи суспільства загалом. Коли ми спостерігаємо рух людської юрби, нам здається, що цих людей нічого не зв’язує. Але ж, наголошує Норберт Еліас, кожен з цих людей має своє місце в цьому світі, має свій дім, роботу, певний образ життя. Навіть безпритульні є водночас і продукт, і частина цього прихованого порядку, що лежить в основі цієї мішанини [10, 28]. Людина не може з власним бажанням помінати свої цілі чи функції. З народження вона поставлена в певні функціональні

зв’язки, має “вбудуватись” у систему зв’язків, що вже існує. Цей чинник визначає індивідуальні цілі, що ставить перед собою людина та окреслює систему особистісного знання, яку створює для себе людина для орієнтації в суспільному просторі. Людина може обирати з наявної кількості можливостей, але ця кількість є обмеженою. Отже, обирати свій особистісний шлях людина може тільки тією мірою, якою це дозволяє система, в якій триває її буття.

Дії конкретної особи складаються з безлічі окремих актів, спрямованих на досягнення конкретної цілі, втілення конкретного бажання. Індивідуальні дії особистості обумовлені досягненням переважно власних цілей. І зовсім не обов’язково людина свідомо повинна діяти заради досягнення суспільних цілей. Парадокс полягає в тому, що там, де суспільні інтереси однозначно ставилися вище за особистісні, суспільство впадало в кризу, яка призводила до краху. Пріоритет будівництва держави нового типу, заради якого вимагалось відкласти власні інтереси або й узагалі – знехтувати ними, зазнавав краху в часи всім відомих революцій. Вимога знехтувати особистими цілями й пріоритетами на угоду абстрагованим ідеалам Свободи, Рівності та Братерства обернулася жахливим яacobінським терором в ім’я цих ідеалів, а отже, обернулася незгодю суспільства з такою історичною реальністю, де конкретне життя неповторної людини приноситься в жертву абстракціям. Вона обернулася духовно-інтелектуальним протестом людей проти соціально-історичної практики революційної влади, коли не Свобода, Рівність та Братерство, а гільютина вершить людські долі. Відтак закономірним став і крах Французької революції 1789–1794 років.

Нагадувати про досвід радянської епохи, певне, непотрібно, адже висновки з цього недавнього минулого соціально-історичного досвіду очевидні за своїм трагічним наповненням. Згадуючи про ці історичні експерименти ми переслідуюмо лише одну мету – показати, що нормальний (більшою чи меншою мірою) еволюційний розвиток суспільства, розвиток без кривавих людських жертвоприношень на вівтар абстракцій, розвиток заради прогресу й користі всіх членів суспільства відбувається лише тоді, коли структура не нав’язує індивідові першочерговість власних інтересів.

У цьому контекстальному вимірові виступає в деякій позірній, але не іманентній парадоксальності той феномен, що його обмірковуємо нині – кожна людина в соціумі переслідує індивідуальні цілі, будує індивідуальну систему пріоритетів, та водночас саме здійснення індивідуальних інтересів призводить до здійснення інтересів соціуму, до будівництва соціально-правової системи.

Людина хоче досягти добробуту, статусу, поваги, відомості. Існує безліч індивідуальних цілей, що складаються в індивідуальній системі пріоритетів. Система особистісних цілей будується для досягнення індивідуальних цілей. Людина діє переважно заради досягнення власних цілей, реалізації інтересів своєї родини, своїх близьких. Заради реалізації особистісних цілей вона взаємодіє з іншими людьми, створюючи складні ланцюги відносин. Відокремлено від інших людей ніхто не може досягти реалізації власних інтересів. Кожна інша людина є ланкою в тому ланцюгу, частину якого створює і наш актор. Ці ланцюги неможливо відчутти на дотик, вони еластичні, гнучкі, варіативні, але від цього не менш реальні, ніж сталеві.

Стверджуючи, що відносини особистості та суспіль-

ства є чимось свого роду унікальним, Норберт Еліас закликає перейти від мислення на рівні речей і субстанцій до мислення на рівні відносин і функцій. Дослідник ілюструє свою думку прикладом складного придворного танцю. Рухи кожного з учасників орієнтовані на інших людей, партія кожного окремого танцюриста не може бути прочитаною поза партіями інших. Стиль поведінки визначається через відносини танцюристів один з одним. Так само поведінка людини в соціумі визначається через минулі та існуючі відносини з іншими людьми. Ці висновки є класикою соціальної психології, але ми вважаємо за потрібне нагадати їх тому, що указані німецьким соціологом однобічності сприйняття продовжують існувати та розвиватися в сучасній науці, причому не на маргіналях, а в мейнстрімі.

Важливим у річищі нашого дослідження є й наступний висновок німецького соціального психолога. Індивідуальність і суспільність не протилежні одна одній. Навпаки – та філігранність і диференційованість психічних функцій людини, яку ми виражаємо словом “індивідуальність”, можлива виключно завдяки тому, що людина зростає в соціумі [10, 40]. Новонароджений є тільки проектом людини, який (проект) не реалізується сам по собі, подібно тому, як рослина виростає з насіння. Те, якою виростає людина, залежить не тільки від її індивідуальних біологічних особливостей, але від того, як вона спілкується з людьми.

Сучасна епоха відчуває суттєву напругу між інтересами особистості та соціуму. Відчуття самотності перед обличчям кодуєчої сили соціуму, бажання вирватись за межі цивілізаційної буцегарні до чогось “справжнього” обумовлюють міцне відчуття протилежності інтересів індивіда та групи. Особистісне постає подекуди як щось цілком протилежне суспільному. Немає сенсу нагадувати приклади відмови західних інтелектуалів від власної цивілізації заради життя, скажімо, серед африканських племен. Життя Альберта Швейцера – не єдиний приклад подібного рішення.

Ворожість соціуму відчувається багатьма як основа для бунту на звільнення. Пригадаймо в указаному контексті концепти славетної праці Гі Дебора “Суспільство спектаклю” – маніфесту революційної зміни середовища, в якому ми живемо. Суспільство є спектаклем, в якому ми змушені грати певну роль, навіть не здогадуючись про те, що існує свобода, та може існувати справедливий суспільний устрій, якій ми маємо збудувати, змінивши театр абсурду, в якому живемо зараз. Нагадаймо славетне гасло паризьких студентських бунтів травня 1968 року: “Структури не виходять на вулиці”. Які ще слова можуть так наочно показати протилежність між інтересами особистості та соціуму? Чи можемо ми збудувати соціально-правову систему, що включає як цінності особистості, так і великої групи людей? Великої аж до розмірів суспільства в цілому?

Говорячи про відчуття протилежності інтересів структури та особистості, ми не маємо зупинитися тільки на прикладах революційної свідомості (приклад Швейцера настільки ж революційний, як і приклад Гі Дебора). Навіть повсякденна свідомість пересічної людини сьогодення надає нам приклади подібного відчуження.

Дозволимо собі звернутись до тексту дуже популярного в сучасному західному світі автора – Мішеля Уельбека, одного з, так би мовити, “інтелектуальних стовпів” європейського постмодерну, який, відбиваючи інтелектуальні та соціальні закономірності буття свого

сучасника, у своєму відомому романі “Платформа” вдається до описання людини, яка не знаходить місця у власному світі. Текст розмічений словами та думками героїв, що намагаються вирватись із власного обжитого простору: “мені не подобається світ, в якому ми живемо...”, “вирватись з цього лайна...”, “мене все частіше охоплюють сумніви: чи той світ ми будемо?” [3]. Герої роману не розуміють світу, в якому живуть – цей момент підкреслюється автором постійно.

Головний герой роману не намагається взагалі щось свідомо змінити в своєму житті, хоча й розуміє несумісність власної системи цінностей зі суспільною. Він настільки чітко відчуває силу структури, що несумісність пріоритетів вважає ознакою власної нездатності розуміти, що насправді істинне, а що – хибне. Він розмірковує: “Я жив у країні поміркованого соціалізму, де володіння матеріальними благами ретельно охороняється законом, а банківські вклади захищені могутніми державними гарантіями. Мені не загрожувало ані розорення, ані злісне банкрутство... Коротше, мені більше не про що не треба було турбуватись...” [3]. Життя організовувалось могутньою державою, не вимагаючи від робітника міністерства культури особливої напруги. Герой “Платформи” навіть відчуває власну неповноцінність із-за розуміння протиріччя між власним особистісним і суспільним знанням – так, він не вміє відрізнити фірмову річ від звичайної (а це створює серйозний відсоток суспільного знання тої спільноти, до якої він належить). Відкидаючи симулятивне знання соціуму, він, разом з тим, відчуває незручність від того, що він його (знання) “не відчуває”. “З точки зору суспільства я був, звісно, неправий. Я чітко розумів, що належу до меншості, отже, помиляюсь... Повинна ж, зрозуміло, існувати відмінність між сорочками „Ів Сен Лоран” та рештою, між туфлями „Гуччі” та „Андре”. Різниця цієї не помічав тільки я один, напевно, унаслідок якоїсь своєї неповноцінності, тобто пишались мені було нічим та засуджувати світ нема за що” [3]. Розглядаючи зовнішній світ, оповідач періодично відчуває буттєвий жах від безпорадності перед лицем незрозумілих речей. “Я був цілком та повністю пристосований до часу інформації, отже, не пристосований ні до чого” [3], – дещо парадоксально розмірковує він, раптом відчувши філософський жах при погляді на речі, у продукуванні яких він абсолютно нічого не розумів. Конфлікт між особистісним і суспільним знанням відчувається тут дуже чітко.

Ми свідомо зупинилися на прикладі з художньої літератури, адже вона ще з часів Федора Достоєвського покликана вже не лише відбивати, змальовуючи, буття людей, а й буття ідей, їхню трансформацію та способи реалізації в сучасному світі. У сучасному гуманітарному обширові феномен бестселера якнайкраще демонструє загальну лінію в сприйнятті протилежності соціуму та особистості. Але ж така розгалуженість характерна не для кожного суспільства. Ми повинні бачити джерела подібної нестиковки пріоритетів насамперед для того, щоб виявити загальну природу виникнення цінностей індивіда та групи / соціуму, не сприйнявши окрему ситуацію за правило. У цьому контексті дозволимо собі знов повернутися до теорії Норберта Еліаса.

Надзвичайно важливим для розуміння відчуття свідомісного розламу між особистістю та соціумом є наступне спостереження Норберта Еліаса. По мірі росту функціональної диференціації та прогресу цивілізації окремий індивід постійно виявляє, що для того, щоб

залишитися членом суспільства, він має залишити нерозвинутим більшість з того, чим він сам насправді є. Він має "грішити" проти власної "внутрішньої істини", він не стане тим, ким хотів би стати більш за все. Конфлікт виявляється настільки глибоким, що в кожному індивіді створюється густа сітка з непрожитих життів, нереалізованих схильностей, неотриманого знання [10, 52]. Звідси внутрішній конфлікт та відчуття необхідності захищати власні пріоритети від соціуму.

Особливо яскраво питання про протиставлення психології групового та індивідуального постає у філософії Фрідріха Ніцше, який описав різні типи людей, які мають або не мають право називатися вільною людиною. Учення про надлюдину є граничним утіленням цієї тенденції. Те, що саме ця тенденція визначає подальший розвиток європейської культури, якнайкраще демонструє популярність учення Фрідріха Ніцше в наші дні.

Таким чином, у процесі формування соціально-правової системи людство керується як особистісними, так і груповими інтересами, що мають різний зміст, але спільне походження. І перше, і друге формується в процесі соціальної взаємодії та будується на формуванні певної структури відносин. Точки зору щодо психології особистісного та групового впливу в процесі формування суспільно-правової системи розділяються в сенсі визнання пріоритетності особистісних інтересів, ролі особистості у формуванні тої чи іншої структури, та, з іншого боку, визнання повного домінування структури, яка диктує особистості контури її власної поведінки.

Саме протиставлення індивідуального та групового впливу породжує ту напругу, яку можна використати свідомо в спрямуванні суспільної енергії на досягнення індивідуального творчого успіху, змін, постійного оновлення.

Література

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства,

или Конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – [Электронный ресурс]: <http://anthropologia.spbu.ru/ru/texts/baudrill/index.html>. – Назва з екрану.

2. Введение в психологию [Текст] / [под ред. А.В. Петровского]. – М.: Academia, 1997. – 464 с.

3. Новгородцев П.И. Об общественном идеале [Текст] / П.И. Новгородцев. – М.: Пресса, 1991. – 638 с.

4. Уэльбек М. Платформа / М. Уэльбек. – [Электронный ресурс]: <http://freebooks.net.ua/57900-mishel-ujelbek.-platforma.html>.

5. Федотова В.Г. Хорошее общество: монография / В.Г. Федотова. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.

6. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью: 1970-1984 гг. [Текст]: [в 2 ч.] / М. Фуко. – М.: Праксис, 2002-2005. – Ч. 1 / [пер. с фр. С.Ч. Офертаса]; [под общ. ред. В.П. Визгина, Б.М. Скуратова]. – 2002. – 384 с.

7. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью: 1970 - 1984 гг. [Текст]: [в 2 ч.] / М. Фуко. – М.: Праксис, 2002 - 2005. – Ч. 2 / [пер. с фр. И. Окуневой]; [под ред. Б.М. Скуратова]. – 2005. – 320 с.

8. Фуко М. История безумия в классическую эпоху [Текст] / М. Фуко. – СПб: Университетская книга, 1997. – 576 с.

9. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности [Текст] / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 35-40.

10. Элиас Н. Общество индивидов [Текст] / Н. Элиас. – М.: Праксис, 2001. – 336 с.

Надбська О.Я.,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та
соціально-економічних дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.12.2014

УДК 343.37.7

ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Собко Г. М.

Стаття присвячена співвідношенню понять "примус" і "насильство", "примус" і "примушування", "примус" і "вплив", "вплив" і "примушування", а також "тероризування" з "примушуванням" та "насильством". У кримінальному праві України відсутні легальні визначення цих понять, не розкривається зміст їх ознак, не представлена система видів схожих понять. Крім того, відсутня ясність у термінологічних відмінностях та способах їх здійснення. У зв'язку з цим доречним була спроба проаналізувати, які саме терміни законодавець використовує для вираження психічних форм насильницьких злочинів у законі про кримінальну відповідальність, скільки разів уживається кожне поняття і в яких випадках законодавець застосовує той чи інший термін.

Ключові слова: психічне насильство, примус, примушування, перешкоджання, вплив, тероризування та фізичне насильство.

Статья посвящена соотношению понятий

© Г.М. Собко, 2015

"принуждение" и "насилие", "принуждение" и "заставление", "принуждение" и "влияние", "влияние" и "принуждение", а также "терроризирования" с "принуждением" и "насилием". В уголовном праве Украины отсутствуют легальные определения этих понятий, не раскрывается содержание их признаков и не представлена система видов похожих понятий. Кроме того, отсутствует ясность в терминологических различиях и способах их осуществления. В связи с этим уместна была попытка проанализировать, какие именно термины законодатель использует для выражения психических форм насильственных преступлений в законе об уголовной ответственности, сколько раз употребляется каждое понятие и в каких случаях законодатель применяет тот или иной термин.

Ключевые слова: психическое насилие, принуждение, препятствование, влияние, терроризирование и физическое насилие.